

Jieskje Hollander
Inge van der Leeuw
Frank van Mil

Vrijheid

Europa:

Europa: voorwaarde
voor vrijheid

Grondslagen van het
sociaal-liberale denken
over Europese integratie

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

W
oor

Europa: voorwaarde voor vrijheid

Grondslagen van het sociaal-liberale denken
over Europese integratie

Jieskje Hollander
Inge van der Leeuw
Frank van Mil

Van Mierlo Stichting (2014)

Voorwoord

Na decennia van maatschappelijk stilzwijgen over Europese integratie, staat Europa in het centrum van het politieke en publieke debat in Nederland. De economische en financiële crises droegen bij aan het besef dat beslissingen van politici in landen als Griekenland of Italië directe gevolgen hebben voor Nederlandse mensen en bedrijven. Uitkomsten van Brusselse overleggen worden gebracht alsof het binnenlands nieuws betreft. En opiniepagina's en weblogs worden dagelijks gevuld met artikelen over Europese aangelegenheden.

Zo komt Europa los uit het domein van regeringsleiders en diplomaten. Vanuit het perspectief van democratie is dit een essentiële ontwikkeling, maar het maakt de zaken tegelijkertijd ingewikkelder. De Europese crisismaatregelen die vanaf 2008 getroffen zijn, roepen op het hele continent sterke reacties en fundamentele politieke vragen op. Wie bepaalt over ons? Wat kunnen wij daaraan beïnvloeden? Wie is 'ons' eigenlijk? Het zijn elementaire vragen die raken aan de democratische legitimiteit van Europa als politieke gemeenschap alsook, meer algemeen, aan fundamentele opvattingen over politieke ordening.

Sinds haar oprichting pleit D66 voor vergaande, democratisch gelegitimeerde Europese samenwerking. Om een antwoord te kunnen geven op de vragen uit het actuele Europa-debat die aan dit pleidooi raken, is kennis van de eigen basisovertuigingen onmisbaar. Daarom startte de Van Mierlo Stichting in februari 2013 haar 'Europa studie' die terug moest gaan naar de basis, de oorsprong en kern van wat de sociaal-liberalen met Europese integratie beogen. Op basis van dit startpunt zouden we vervolgens kijken of en hoe deze verwachtingen en doel-

stellingen correspondeerden met de actuele staat van het Europese integratieproces. We stelden ons tot doel om op basis van deze ‘diagnose’ de sociaal-liberale uitdagingen met betrekking tot de voortgang van Europese integratie te benoemen en uit te werken.

Dit essay vormt de weerslag van deze ambities. Voor het eerste deel, dat ingaat op de origine en het hart van het Europese denken van D66, is geput uit de reeks Europa- publicaties die D66 in opeenvolgende jaren voortbracht. Om te komen tot een afgewogen oordeel over hoe de Europese idealen van de sociaal-liberalen zich verhouden met de huidige staat en publieke perceptie van het Europese integratieproces, is geput uit verschillende uitingen in het actuele publieke debat over Europese integratie en vraaggesprekken met Europa-deskundigen van binnen en buiten de partij. In deze interviews stond steeds de visie van de geïnterviewde centraal op het streven van D66 naar Europese integratie en zijn of haar commentaar op de verhouding tussen de beoogde doelen en actuele vraagstukken in dit proces. Voorts gaven zij hun kijk op de conclusies die sociaal-liberalen hieruit in hun ogen zou moeten trekken. Op die manier leverden de interviews zowel stof voor het formuleren van de uitdagingen, alsook input voor de wijze waarop daarmee om te gaan. Tot slot is in een aantal bijeenkomsten met leden van D66 over de thematiek van gedachten gewisseld. De opbrengsten uit deze bijeenkomsten zijn verwerkt in de tekst. Graag dank ik hier iedereen die medewerking verleende aan de totstandkoming van deze publicatie.

Dit essay beoogt zowel licht te werpen op waarom D66 voorstander is van verdergaande Europese samenwerking, als ook op de sociaal-liberale invulling die we daar vervolgens aan wensen te geven. Want uiteindelijk moet het debat over Europa niet gaan over het binaire Ja/Nee of Voor/Tegen. De wezenlijke vragen die te beantwoorden zijn, zijn ‘wat’, ‘hoe’ en ‘waarom’.

Frank van Mil

Wetenschappelijk directeur Van Mierlo Stichting

Inhoud

Inleiding	7
Een verenigd Europa: de sleutel tot vrijheid	13
Van sociaal-liberaal uitgangspunt naar Europees ideaal	19
Sociaal-liberale richtsnoeren in het Europa-debat	25
Conclusie	47
Referenties	51
Verantwoording	55
* Noten	57

Inleiding

Sinds haar oprichting ijvert D66 voor Europese krachtenbundeling. Haar ideaal was en is een federale Europese Unie waarin de lidstaten gezamenlijk kansen benutten en zorgen en problemen oplossen die het nationale niveau ontstijgen.¹ Dit volmondig ‘JA’ vóór verdere Europese integratie is een belangrijke pijler van de identiteit van de partij en onderscheidt haar van pessimisten, populistten en twijfelaars. Tegelijkertijd raakt in het uitdragen van dit ideaal soms op de achtergrond *waarom* de sociaal-liberalen ook alweer zo uitgesproken voorstanders zijn van het integratieproces. Zo kan het lijken alsof het Europese ideaal een dogma is, losgezongen van het centrale gedachtegoed van D66, terwijl het juist direct in het verlengde ligt van een sociaal-liberaal kerndoel: het garanderen van zoveel mogelijk persoonlijke vrijheid en ontplooiingsruimte voor het individu. In dit essay zal de Van Mierlo Stichting dit streven naar persoonlijke vrijheid daarom expliciet formuleren als de kern van het Europa-ideaal van D66 waaruit het streven naar verdere Europese integratie logischerwijze volgt.

Deze benadering van denken over Europa biedt sociaal-liberalen een duidelijk richtsnoer om de vraagstukken waarmee we ons in het huidige publieke debat over Europa geconfronteerd zien tegemoet te treden. Het kenschetsen van het Europese ideaal als een specifiek sociaal-liberaal ideaal, waarbij het streven naar persoonlijke vrijheid steeds de kernwaarde vormt, stelt ons in staat te beoordelen wat binnen het huidige maatschappelijke debat over Europa voor sociaal-liberalen van belang is en wat niet, welke vragen en overwegingen we naast ons neer kunnen leggen en welke we ons juist moeten aantrekken. In het huidige tijdvak wordt de houdbaarheid van het ideaal van een verenigd Europa immers in toenemende mate betwist. Binnen de politieke mainstream domineerde tot voor

kort de opvatting dat Europese integratie, als een generieke vorm van internationale betrekkingen, een vanzelfsprekend middel was om politieke en vooral economische voordelen voor Nederland te behalen onder het motto ‘wat goed is voor Europa, is goed voor Nederland’. Deze overtuiging werd weerspiegeld in een *permissive consensus* onder het publiek.² Van politisering van vorm en functie van Europese samenwerking was dan ook decennialang nauwelijks sprake.³ Naarmate de gezamenlijke zeggenschap toeneemt en daarmee het niveau van verbondenheid en onderlinge vervlechting stijgt, wordt dit gemis steeds duidelijker zichtbaar. Als reactie hierop klinkt steeds luider de roep om op fundamenteel niveau de discussie te voeren over nut, noodzaak en invulling van het verdere Europese integratieproces.⁴ De Eurocrisis heeft deze behoefte bovendien versterkt.⁵ De schuldenproblematiek in diverse lidstaten, de reddingsoperatie ‘Euro’ en het daarmee gepaard gaande solidariteitsvraagstuk, leiden in het publieke domein tot groeiende zorgen over de haalbaarheid en wenselijkheid van voortschrijdende integratie.⁶ Nu het integratieproces meer en meer het hart van de nationale politiek raakt – wie heeft de zeggenschap over nationale inkomsten en uitgaven? – rijzen twijfels onder de Nederlanders: waar gaat het heen met Europese eenwording?⁷ Hoe houden we grip op de dynamiek van dit proces? Hoe voorkomen we dat problemen van het ene land ten laste komen van de verworvenheden van het andere land? Zijn de Europese lidstaten in staat om gezamenlijk de weg uit de crisis te vinden? En is een gezamenlijke uitweg überhaupt wenselijk?

De toenemende maatschappelijke zorgen en twijfels over de staat en richting van Europese integratie raken aan het hart van wat D66 met dit proces beoogt. Omdat het ideaal van Europese integratie zo belangrijk is voor sociaal-liberalen, zien wij ons gesteld voor een urgent probleem als mensen in toenemende mate hun vertrouwen in een Europese toekomst verliezen. “Een Europa zonder burgers is niet alleen een mislukking, maar leidt ook tot desintegratie en heeft grote negatieve economische en politieke gevolgen, en schaadt dus uiteindelijk diezelfde burgers in hun recht op vrede, welvaart en stabiliteit”⁸. Een tekort aan draagvlak roept de vraag op of we

onze idealen wel op de goede manier uitdragen en proberen te verwezenlijken. Hier rust een zware verantwoordelijkheid op de schouders van sociaal-liberalen. D66 is als partij het meest uitgesproken in haar voorkeur om voort te gaan met Europese integratie. Tegelijkertijd is D66 van oudsher de partij die politieke besluitvorming zoveel mogelijk wil laten aansluiten bij de wensen en zorgen van mensen. Nu de legitimiteit van Europa in steeds bredere kringen ter discussie wordt gesteld, is het belangrijker dan ooit om vanuit een doorwrocht begrip van de bestaande zorgen een overtuigend antwoord te formuleren op de vraag waarom doorgaan met Europese integratie van belang is en waar het toe dient.⁹

In haar programma voor de verkiezingen van het Europees Parlement van 2014 kiest D66 wederom expliciet vóór Europa vanuit het streven naar persoonlijke vrijheid. Dit essay laat zien dat het Europa-ideaal van D66, met een stevig fundament in de sociaal-liberale beginselen, goede uitgangspunten biedt om antwoorden te vinden op de complexe vraagstukken die het Europese integratieproces met zich meebrengt en zo verder te werken aan een gezamenlijke Europese toekomst. Door ons bewust te worden van de consequenties, mogelijkheden en begrenzingen van het sociaal-liberale Europa-ideaal zorgen we ervoor dat sociaal-liberalen ook in deze tijd van groeiende eurosceptis een scherpe, gefundeerde en overtuigende blik houden op wat nodig is. Een visie die ons bovendien in staat stelt de (drog)redeneringen van cynici te weerleggen. Ja, wij sociaal-liberalen kunnen ons Europa dichterbij brengen en dat kunnen we bewerkstelligen door:

- ons te richten op de wijze waarop Europese integratie aan persoonlijke vrijheid kan bijdragen;
- de zorgen, twijfels en gevoelens van verlies, voortvloeiend uit Europese integratie, te erkennen en doorgronden;
- van hier uit te werken aan de randvoorwaarden waarbinnen Europese verbondenheid kan groeien en mensen het verlies van oude, nationale verworvenheden en zekerheden overwinnen in ruil voor nieuwe vrijheden en zekerheden in Europees verband.

Een verenigd Europa: de sleutel tot vrijheid

Een verenigd Europa: de sleutel tot vrijheid

Voor sociaal-liberalen is het streven naar een verenigd Europa geen doel op zich. Het is een uitvloeisel van de kerndoelen van het sociaal-liberalisme: Europese integratie als cruciale stap op het pad naar zo groot mogelijke persoonlijke vrijheid voor iedereen. Hoe steun voor het doel van Europese integratie volgt uit de grondbeginselen van het sociaal-liberalisme, is hieronder uitgewerkt. De analyse werpt een helder licht op de essentie van de pro-Europese traditie van D66.¹⁰

Vrijheid in verbondenheid

Het meest fundamentele streven van sociaal-liberalen is het vergroten en waarborgen van de persoonlijke vrijheid van het individu. Wij spannen ons in voor een samenleving waarin mensen voor zichzelf uitmaken wat 'het goede, het ware en het schone' is.¹¹ Dit streven loopt als een rode draad door het denken van D66, van het Appèl van 1966 tot en met de vijf richtingwijzers.¹²

In de eerste plaats denken we bij vrijheid natuurlijk aan de afwezigheid van externe dwang in de vorm van beperkingen, verboden of bestraffing. Een andere belangrijke dimensie van vrijheid is zelfbeschikking: de ruimte om zelfstandig keuzes te maken en daarmee je leven zelf te sturen. Daarmee samenhangend bedoelen we met persoonlijke vrijheid vaak ook zelfontplooiing, en de mogelijkheid om je eigen identiteit te kunnen bepalen en vormgeven. Een dimensie van persoonlijke vrijheid die in politieke zin bijzonder van belang is, tot slot, is de vrijheid om de institutionele en wettelijke kaders die de mogelijkheden van het individu begrenzen (mede) vorm te geven.

Bij ons streven naar het vergroten en waarborgen van de persoonlijke vrijheid van het individu zijn we ons er terdege van bewust dat dit individu geen eiland is, en altijd zijn vrij-

heid vormgeeft in verbondenheid met en afhankelijk van zijn omgeving. Mensen maken deel uit van groepen, verbanden en de samenleving als geheel, die zowel mogelijkheden bieden voor, als grenzen stellen aan de uitoefening van persoonlijke vrijheid.¹³ Vrijheid is voor een sociaal-liberaal dan ook niet absoluut, dus simpelweg ‘kunnen doen waar je zin in hebt’. We zien immers in dat de vrijheid van de één die van de ander kan inperken. Bij vrij handelen, hoort dus ook het dragen van verantwoordelijkheid: je bewust zijn van de consequenties van je keuzes en het mogelijke effect daarvan op anderen. Vrijheid is voor sociaal-liberalen altijd vrijheid in verbondenheid.

Door processen als globalisering en Europese integratie zijn mensen ook over staatsgrenzen heen meer dan ooit met elkaar verbonden. Het bieden van een internationaal perspectief op problemen en oplossingen is diep verankerd in het sociaal-liberale denken, ook wanneer het gaat om het vinden van politieke oplossingen. Het bevorderen van individuele vrijheid kan volgens de sociaal-liberalen het beste worden nagestreefd op het politieke niveau dat zich hiervoor het beste leent.¹⁴ Wanneer krachten die de persoonlijke vrijheid van mensen beïnvloeden – zoals veiligheid, leefmilieu en economische ontwikkeling – het niveau van een land te boven gaan, is het noodzakelijk politiek vorm te geven op het niveau waarop met die krachten omgegaan kan worden, zodat belemmeringen voor de vrijheid van mensen kunnen worden weggenomen. Geen enkel bestuurlijk kader heeft *per definitie* de voorkeur. D66 wijst de notie van absolute staatssoevereiniteit – i.e. de staat als alfa en omega van politieke ordening – af.¹⁵ Zowel hogere als lagere bestuursniveaus zijn vaak beter in staat passende oplossingen voor problemen te bieden.

Democratie als waarborg

Vanuit de waarde die sociaal-liberalen toekennen aan persoonlijke vrijheid neemt democratie in het gedachtegoed van D66 een centrale plaats in. Democratische besluitvorming vormt een verdere invulling van het ideaal van individuele zelfbeschikking: vanuit de erkenning dat de vrijheid van het ene individu de begrenzing vormt voor die van het andere, is gezamenlijke uitoefening van zelfbeschikking op voet van gelijk-

heid het beste middel tot een zo groot mogelijke persoonlijke vrijheid. De soevereiniteit in de samenleving ligt bij de burgers, die deze delegeren aan de overheid waar ze dat nodig achten.¹⁶ De overheid geeft vervolgens in belangrijke mate vorm aan de kaders waarbinnen mensen hun eigen leven kunnen inrichten. Door democratische controle op de overheid krijgt ieder individu een gelijkwaardige uitgangspositie om zoveel mogelijk invloed op dit proces te kunnen uitoefenen.

Om ervoor te zorgen dat democratische besluitvorming niet verwordt tot een dictatuur van de meerderheid die de vrijheid van minderheden bedreigt, is het cruciaal dat deze besluitvorming gevat is in het kader van de liberale rechtsstaat die de fundamentele rechten van individuen en minderheden beschermt. In deze liberale democratie – i.e. een democratie gestoeld op eerbiediging van de rechtsstaat en ieders grondrechten – geven we de ruimte aan diversiteit en afwijkende meningen en leefwijzen. Het verkennen van en de confrontatie tussen verschillende visies komt het creatief potentieel van mensen immers ten goede, en vormt zo een belangrijke voorwaarde voor individuele ontplooiing. Sociaal-liberalen keren zich fel tegen elke notie van vanzelfsprekend gezag van bestuurlijke elites. “Anderen kunnen niet voor iemand anders bepalen wat goed is en wat fout, en evenmin wat een ander bijgevolg zou moeten doen, willen of laten. Niemand heeft de waarheid in pacht”.¹⁷ Liberale democratie voorkomt dat bepaalde mensen hun waarheid, hun opvattingen en manier van leven tot regel verheffen en daarmee de vrijheid van anderen inperken. Daarom is democratische controle op elk bestuurlijk niveau nodig.

Van sociaal-liberaal uitgangspunt naar Europees ideaal

Van sociaal-liberaal uitgangspunt naar Europees ideaal

De bovengenoemde sociaal-liberale uitgangspunten staan aan de basis van het Europese denken van D66. We zien deze structureel terug in de verscheidenheid aan publicaties en uitingen van de partij over Europese integratie door de jaren heen: “D66 streeft naar een Europees maatschappijmodel, dat individuele ontplooiingsmogelijkheden handhaaft en, waar mogelijk, vergroot.”¹⁸ De fundamentele overweging achter dit pleidooi voor voortschrijdende integratie is dat Nederlandse burgers daarmee grip kunnen houden op hun eigen leven en de manier waarop dit leven beïnvloed wordt door externe ontwikkelingen. Al in haar oprichtingsjaar merkte D66 op dat grote internationale vraagstukken – de Vietnamcrisis en de atoombreiging waren destijds aanleiding – en de geboden oplossingen in toenemende mate effect hadden op het persoonlijk leven van burgers.¹⁹ Deze tendens heeft zich alleen maar voortgezet. Het maatschappelijk en economisch verkeer trekt zich steeds minder van grenzen aan. Door elkaar steeds sneller opvolgende ontwikkelingen in de informatie- en communicatietechnologie doen afstanden er minder toe en vormen we relaties en netwerken met mensen steeds verder weg. Producten zijn voor we ze kopen al de halve wereld rondgereisd, en de strijd om grondstoffen, voedsel en water wordt gevoerd op mondiale schaal. We vinden vrienden, partners, collega’s over de grens, en verbinden ons met gelijkgestemden overal. Deze toenemende mate van internationale verbondenheid en onderlinge afhankelijkheid impliceert volgens D66 dat het besluit van de een direct gevolg heeft voor de ander.²⁰

Vrijheid in Europese verbondenheid

Waar de problemen die aan de vrijheid van mensen raken zich op internationale schaal voordoen, is het nationale politieke

kader vaak niet in staat deze vrijheid adequaat te beschermen. Anno 2014 staan de (Europese) staten in hun eentje grotendeels machteloos ten opzichte van instabiliteit op de financiële markten, grensoverschrijdende milieuvervuiling of internet-criminaliteit. Samenwerking binnen internationale organisaties biedt meestal ook niet de slagkracht die sociaal-liberalen zoeken.²¹ We willen echter onze idealen blijven verwezenlijken. Daarom kiezen we voor het gezamenlijk aanpakken van problemen binnen de Europese Unie. Waar Europa één vuist maakt, kan ze ook in de competitieve wereld van de 21e eeuw blijven opkomen voor de rechten en vrijheden van haar inwoners.

Een verenigd Europa, met één Europese markt, een gedeeld rechtskader en gedeelde bestuurlijke verantwoordelijkheid in grensoverschrijdende kwesties, waarborgt zowel de materiële als immateriële randvoorwaarden waarbinnen mensen hun leven kunnen inrichten. De voorbeelden van de materiële verdiensten van Europese integratie zijn talrijk. Dankzij Europese integratie “verdienen we gemiddeld tien procent meer, dan zonder Europese integratie het geval zou zijn geweest”, de interne markt leverde tussen 1992 en 2006 – Europabreed – “drie miljoen extra banen” op en iedere Nederlander houdt jaarlijks bijna een modaal maandsalaris over aan het integratieproces.²² Een belangrijke onderliggende notie is dat Nederland een handelsland is, met een sterke internationale oriëntatie en met een economie gebaseerd op export, en dat Nederlanders dus bij uitstek profiteren van een goed functionerende interne markt.²³ In de context van groeiende internationale verbondenheid (globalisering) en de grensoverschrijdende uitdagingen die hieruit voortvloeien is dit economisch belang groter dan ooit. Een verenigd Europa behoudt banen, voedsel en grondstoffen voor haar inwoners, en dus ook voor Nederlanders. Met deze materiële verdiensten geeft een verenigd Europa ons de middelen om de materiële randvoorwaarden van persoonlijke vrijheid te waarborgen. Klimaatverandering, milieuvervuiling, water- en voedselvoorziening, energie, terrorisme, integratie, criminaliteit, internet-privacy, vergrijzing, arbeidsmarkt, financieel toezicht op internationaal opererende markten, de opkomst van economische grootmachten als Rusland en China: allemaal voorbeelden

van problemen die het dagelijks leven van Nederlanders, hun leefomgeving en hun welvaart beïnvloeden en daarom volgens sociaal-liberalen om een Europese oplossing vragen.

‘Europese samenwerking waarborgt zowel de materiële als immateriële randvoorwaarden waarbinnen mensen hun leven kunnen inrichten’

Naast het waarborgen van de materiële randvoorwaarden voor persoonlijke vrijheid kent het sociaal-liberale pleidooi voor Europese integratie ook een immaterieel kernelement. D66 gaat uit van de principiële overtuiging dat ieder mens moet beschikken over de democratische en liberale rechten en vrijheden waarin individuele zeggenschap over het eigen leven verankerd is. Europese integratie geeft Nederlanders meer en meer de kans om deze liberale rechten en vrijheden in andere landen in de Europese Unie te ervaren, zij waarborgt die rechten en vrijheden in Nederland en biedt instrumenten om deze uit te dragen in de rest van de wereld. Niet alleen in Nederland zouden homo’s het recht moeten hebben om te trouwen, maar overal in de wereld.²⁴ Het proces van Europese integratie is een middel dat dit doel dichterbij brengt: “Het lidmaatschap van de EU geeft ons de mogelijkheid om modernisering te bepleiten in andere staten.”²⁵ Zo heeft Europese integratie op het immateriële vlak een liberaliserende invloed en draagt het integratieproces bij aan het verwezenlijken van het sociaal-liberale vrijheidsideaal.²⁶ Dit is vooral nodig omdat door de opkomst van nieuwe, niet Europese politieke en economische machtsblokken, de liberale waarden en levensstijl van Europeanen en Nederlanders onder druk kunnen komen te staan, waarbij nationale overheden (en dus ook de Nederlandse) soms onvoldoende in staat zijn deze te beschermen.²⁷ Binnen de EU zijn er minderheden en regio’s die ontegenzeggelijk belang hebben bij een groter verband dan het nationale om hun vrijheid en

rechten te waarborgen. Daarom wil D66 dat Europese landen de handen ineenslaan waar het gaat om het vergroten en waarborgen van individuele vrijheid.²⁸ Binnen Europa bestaan er, net als binnen Nederland, natuurlijk verschillende opvattingen over het belang van liberale vrijheden, en moeten we in de politieke praktijk omgaan met mensen die de bescherming en uitbreiding van deze vrijheden een halt willen toeroepen. Sociaal-liberalen moeten zich daarom steeds opnieuw afvragen of de eventuele korte termijn kosten van voortschrijdende integratie uiteindelijk opwegen tegen de bredere liberale baten en zo voorkomen dat we stappen achteruit zetten in plaats van vooruit.²⁹ We richten ons voortdurend op die besluiten die de persoonlijke vrijheid van zoveel mogelijk mensen waarborgen.

Europese democratie als waarborg

Gezien het centrale belang van democratie in het streven naar vrijheid moet besluitvorming op Europees niveau vanuit sociaal-liberaal perspectief vanzelfsprekend op democratische wijze tot stand komen en gecontroleerd worden. Ware democratische legitimiteit moet volgens D66 rechtstreeks van de Europese burgers komen. Het huidige functioneren van de EU laat wat dat betreft te wensen over.³⁰ De laatste jaren is deze tekortkoming – het gebrek aan betrokkenheid van Europeanen bij het Europese bestuur – nog urgenter geworden: in het kader van het snel en slagvaardig bestrijden van de (euro)crisis worden besluiten genomen volgens een principe dat Jürgen Habermas “executief federalisme” heeft genoemd.³¹ Hierbij worden problemen en oplossingen onvoldoende gepolitiseerd en te weinig aan democratische controle onderworpen. Juist in deze turbulente periode waarin substantiële overdracht van competenties plaatsvindt en de lidstaten tot grote nieuwe stappen besluiten (zoals het eind 2013 gesloten Europese akkoord over de Bankenunie) blijven de sociaal-liberalen dan ook hameren op de noodzaak van meer en betere democratische controle op de besluitvorming: “Geen partij is zo kritisch op de huidige status quo en zo enthousiast over het ideaal als D66.”³²

Sociaal-liberale richtsnoeren in het Europa-debat

Sociaal-liberale richtsnoeren in het Europa-debat

De fundamentele overwegingen die ten grondslag liggen aan het sociaal-liberale streven naar Europese integratie, bieden handvatten om ons standpunt helder en overtuigend te kunnen verdedigen en om politieke keuzes te motiveren. Dit is in het huidige politieke en publieke klimaat belangrijker dan ooit. De actuele staat van het integratieproces en de beleving ervan onder zowel burgers als politici, stellen nieuwe en uitdagende eisen aan de manier waarop we ons Europa-ideaal uitdragen.

Lange tijd was het Europese integratieproces een vanselfsprekend gegeven. Het was niet de vraag of er een verenigd Europa moest komen, maar *hoe* het er ooit moest komen. Met het vormen van de Europese Unie leek deze zorg aanvankelijk opgelost. Maar al snel deden zich nieuwe vragen voor. Waartoe leidt het integratieproces? Tot hoe ver moet het gaan? Wat staat er op het spel voor de lidstaten en hun burgers? Het mag duidelijk zijn dat deze vragen voor sociaal-liberalen in ieder geval van wezenlijk belang zijn daar *waar* en *voor zover* zij raken aan het met de Europese integratie beoogde doel: het vergroten van de persoonlijke vrijheid van het individu.

Dit uitgangspunt biedt houvast bij het ordenen van het maatschappelijke debat over Europese integratie. Zo wordt duidelijk op welke punten het Europese integratieproces sociaal-liberale beloftes heeft waargemaakt en waar nog niet en dus nog veel ondernomen moet worden alvorens ons ideaal bereikt is. Spanning tussen het sociaal-liberale streven naar persoonlijke vrijheid en een, vooral volgens Eurofoben, knellende politieke werkelijkheid, vinden we op vier terreinen:

- 1 de EU als dwingend *fait accompli* versus Europese integratie als resultante van de vrije democratische wil;

- 2 de behoefte aan de helderheid van een in steen gehouwen inrichting van de EU versus een liberale hang naar institutionele flexibiliteit;
- 3 verdeeldheid over wat ons – inwoners van Europa – bindt en wat we het beschermen waard achten versus grondrechtenbescherming in een ‘gemeenschap van waarden’;
- 4 Europese identiteitspolitiek versus de liberale notie van vrije en gelaagde identiteitsvorming.

In wat volgt werken we deze thema’s achtereenvolgens uit vanuit het perspectief van het sociaal-liberale vrijheidsideaal en verkennen we hoe dit ideaal richting geeft aan onze benadering van deze kernvraagstukken in het huidige Nederlandse Europa-debat.

1 De noodzaak van kunnen kiezen

Terugblikkend op wat het Europese integratieproces sinds 1948 tot stand heeft gebracht, lijken opeenvolgende stappen welhaast logisch uit elkaar te zijn voortgevloeid. Afspraken over economische integratie in het Verdrag van Rome (1957) leidden ‘als vanzelf’ tot Europese wetgeving over invoerrechten, douanezaken en zo meer. Door de realisatie van de interne markt drong de noodzaak zich op om Europese milieuwetgeving op te stellen. En in het hier en nu worden we geconfronteerd met de notie dat invoering van de Euro eigenlijk Europees macro-economisch beleid veronderstelde.

Politieke tegenstanders van voortschrijdende Europese integratie maakten al vaak bezwaar tegen deze ‘interne dynamiek’ van het integratieproces waarin het bestaan van politieke keuzes lijkt te worden ontkend. De *fait accompli* benadering waarin ‘stap b’ wordt bepleit op basis van ‘stap a’ zou te dwingend zijn en geen recht doen aan de veranderende opvatting in de samenleving over nut en noodzaak van Europese integratie. Deze paragraaf belicht de positie van de sociaal-liberalen in deze discussie over de balans tussen de politieke noodzaak van Europese integratie versus de waarborg van open democratische besluitvorming.

Vanuit de vaste overtuiging dat Europese integratie de beste manier is om grip te krijgen en te houden op problemen in een

globaliserende wereld en aldus vrijheid te garanderen, benadrukken sociaal-liberalen te allen tijde de noodzaak van het integratieproces. Dit moet niet worden verward met het idee dat Europese integratie *onvermijdelijk* zou zijn. Het sociaal-liberale streven naar het bevorderen van persoonlijke vrijheid verhoudt zich slecht met het *fait accompli*-denken waarin Europese integratie vrijwel automatisch voortschrijdt. Het al dan niet voortgaan met het integratieproces is op zich al een keuze – zij het een keuze die voor sociaal-liberalen, vanuit hun ideaal van het garanderen van persoonlijke vrijheid en hun constatering dat de wereld grenzelozer en kleiner wordt, de voor de hand liggende is.

Ook op het niveau van de inrichting van Europa bestaan er natuurlijk keuzes en het is vanuit het oogpunt van individuele soevereiniteit cruciaal dat burgers iets te kiezen hebben, in plaats van gesteld te worden voor het voldongen feit van voortschrijdende integratie volgens een vaststaand patroon. Het laatste suggereert immers dat de Europese burger geen grip zou hebben op de totstandkoming van een rechtsorde die in toenemende mate zijn dagelijkse leven regelt. In reactie hierop keren veel mensen zich tegen het Europese integratieproces en roepen ze dat er ‘geen macht meer naar Brussel moet’.³³ Zo loopt het integratieproces vast, in plaats van dat we de grip op onze individuele vrijheid en daarmee op ons eigen leven juist hervinden en versterken. Daarom blijven sociaal-liberalen het belang van de noodzaak van verdere integratie uitdragen en proberen we tegelijkertijd recht te doen aan onze fundamentele visie op de samenleving, waarin vrije en gelijkwaardige mensen de zeggenschap hebben over hun eigen – individuele en gemeenschappelijke – leven.

D66 onderscheidt zich door de keuze zich, binnen de kaders van het sociaal-liberalisme, in haar standpunten te laten leiden door een “pragmatische benadering [...] los van starre [...] uitgangspunten.”³⁴ We gaan niet uit van dogma’s, maar van de vraag: “wat blijkt er nodig?”³⁵ Deze houding stelt ons in staat om in te spelen op de nieuwe uitdagingen waarvoor een steeds sneller veranderende wereld ons stelt, in plaats van weg te kijken en krampachtig vast te houden aan bestaande

instrumenten die niet meer doen waar ze ooit voor dienden, maar enkel overleven om bestaande belangen van ‘insiders’ te beschermen tegen de roep om verandering van nieuwkomers. Deze instelling vormt de drijvende kracht achter onze invulling van het proces van Europese integratie. Tegelijkertijd zijn we ons ervan bewust dat pragmatisme niet op zichzelf tot één duidelijke koers leidt. De vraag ‘wat is nodig’ gaat niet alleen

‘Door mensen keuzes te laten, geven we ze de regie over hun eigen leven terug. Grip op het eigen leven, en ook daadwerkelijk ervaren dat men er grip op heeft, is belangrijk’

over het correct interpreteren van de feitelijke situatie zoals die zich op dat moment voordoet, maar in essentie ook over wat je vanuit je idealen wilt nastreven, waarborgen en beschermen. Politiek reageert niet alleen op ontwikkelingen, ze probeert ze ook vanuit een bepaalde overtuiging te sturen. Bij elke politieke keuze spelen verschillende, vaak botsende waarden. Pas na het afwegen van deze waarden volgt een keuze voor een bepaalde oplossing. Door uit te leggen welke overwegingen aan ons standpunt ten grondslag liggen, werken sociaal-liberalen op een transparante en positieve manier mee aan het verwezenlijken van een verenigd Europa. Door mensen keuzes te laten, geven we ze de regie over hun eigen leven terug. Grip hebben op het eigen leven, en ook daadwerkelijk ervaren dat men er grip op heeft, is belangrijk.³⁶ Politiek gaat over mensen en is van mensen. Hun leven is van hen.

Natuurlijk zijn er beperkingen aan keuzemogelijkheden als het gaat om de toekomstige inrichting van het Europese integratieproces, zowel door externe omstandigheden als door in het verleden gemaakte keuzes.³⁷ Des te belangrijker is het om, vanuit de sociaal-liberale beginselen van zoeken naar legitimiteit en zeggenschap, te benadrukken dat er voortdurend

afwegingen gemaakt worden; afwegingen die expliciet moeten worden benoemd om keuzes te begrijpen, in plaats van elke nieuwe maatregel te presenteren als noodzakelijkerwijs voortvloeiend uit de vorige en de omstandigheden.³⁸ Zo behouden we een balans tussen realisme en ideaal. Aan de ene kant willen we vermijden niet-bestaande keuzes als reële alternatieven te presenteren en zo de interne logica van het integratieproces, die ons in de richting van steeds diepere verwevenheid duwt, te ontkennen. Aan de andere kant wijzen we op de noodzaak om het achterliggende doel – het waarborgen van persoonlijke vrijheid – in het oog te houden, en de voorgestelde maatregelen daar aan te blijven toetsen. We benadrukken dat we juist met Europa ons lot weer in handen krijgen; dat Europa niet een doel op zich is, maar voor ons een middel om weer grip te krijgen op een steeds ingewikkelder wereld. Door in het achterhoofd te houden dat dit is wat we met Europese integratie beogen, blijven we duidelijk voelen en kunnen we ook uitleggen waarom dit voor ons zo belangrijk is en dat Europese integratie, dáár waar het individuele vrijheid bevordert, de geijkte keuze is.³⁹

Het expliciet maken van onze afwegingen zorgt ervoor dat de sociaal-liberalen een duidelijk beeld voor ogen hebben over de richting waarin de volgende stappen in het integratieproces kunnen worden gezet – geen vastomlijnde, rigide blauwdruk, maar een “koerswijzer”.⁴⁰ De geschiedenis zal leren wat wel en niet kan; ondertussen hebben politieke partijen de plicht om te proberen de geschiedenis in een richting te duwen die zij wenselijk achten. D66 wil een leider zijn in het debat en een heldere visie presenteren in plaats van zich te “laten meeslepen met de waan van de dag”⁴¹ en “mee te huilen” met de klagers.⁴² Vanuit haar beginselen streeft de partij altijd naar oplossingen die zo dicht mogelijk bij de burger liggen en zoekt voortdurend legitimatie. Dit is niet hetzelfde als de burgers volgen – ook als de sociaal-liberalen voorop lopen verzekeren ze zich ervan dat ze de mensen ook daadwerkelijk meekrijgen. “Als je te ver vooruitloopt zonder dat de burgers volgen, heb je niet alleen een groot politiek probleem, maar ga je ook in tegen de kern van het D66-denken”⁴³.

Het helder en eerlijk weergeven van onze afwegingen houdt vanzelfsprekend ook in dat we erkennen dat de keuzes die wij maken – als alle keuzes – ook kosten met zich meebrengen. Deze wegen we mee in de afwegingen die we maken. We leven in een periode waarin veel bestaande structuren, relaties en zekerheden ontmanteld worden en plaatsmaken voor nieuwe, fluïde en toenemend grensoverschrijdende verbindingen. D66 kiest ervoor om op deze veranderingen in te spelen door politiek en bestuur naar hetzelfde niveau te tillen, waardoor we er weer grip op krijgen, de belangen van kwetsbare mensen kunnen verdedigen en zo tegenmacht creëren.⁴⁴ Voortschrijdende marktintegratie en gemeenschappelijk beleid stimuleren op veel vlakken convergentie tussen lidstaten, maar dit is een langdurig proces. In de overgangsfase waarin we ons nu bevinden kunnen er spanningen ontstaan tussen institutionele uniformiteit (denk aan open grenzen en uniforme standaarden) en materiële en immateriële pluriformiteit (bijvoorbeeld uiteenlopende welvaartsniveaus en sociale conventies), die voor bepaalde groepen mensen ingrijpende gevolgen hebben. Zo zijn veel werknemers uit andere lidstaten kwetsbaar voor uitbuiting door middel van dubieuze arbeidsconstructies en zijn hun woon- en werkomstandigheden soms mensonterend. Omgekeerd moeten mensen – vooral lageropgeleiden – die hun leven hebben ingericht binnen de kaders van een overwegend nationale arbeidsmarkt nu concurreren met meer mensen die bovendien soms betere vaardigheden hebben en minder eisen stellen aan hun beloning en werkomstandigheden dan zij gewend zijn. Dit verschijnsel is weliswaar marginaal wanneer we de economische impact van de gemeenschappelijke markt in zijn geheel bezien, maar omdat het zich sterk concentreert in specifieke regio's en sectoren kan het de levens van de getroffen personen behoorlijk ontwrichten⁴⁵. Niet iedereen vindt in de geglobaliseerde netwerksamenleving even gemakkelijk zijn weg, of is in staat de kansen te ontdekken en te benutten die deze nieuwe samenleving biedt.

Onze overtuiging is dat het wegnemen van barrières tussen Europese landen meer kansen dan bedreigingen biedt, en mensen uiteindelijk de beste garantie biedt om in vrijheid te leven. Juist vanuit het ideaal van het garanderen van persoon-

lijke vrijheid voor iedereen zijn we echter niet blind voor schaduwkanten van het integratieproces waarmee sommige mensen zich op de korte termijn geconfronteerd zien. De vraag 'wat is nodig', die zo essentieel is in ons denken, is ook een vraag van 'voor wie komen we op?'⁴⁶ Sociaal-liberalen zijn er "niet alleen voor de mensen die het toevallig goed getroffen of goed voor elkaar hebben. Maar voor iedereen, jong en oud, arm en rijk."⁴⁷ We willen dat zoveel mogelijk mensen actief (kunnen) meedoen in de maatschappij. Bij elke keuze die we overwegen vragen we ons daarom af hoe we ervoor kunnen zorgen dat mensen hiertoe in staat worden gesteld. Hierbij benadrukken we dat de EU er juist ook is om mensen in kwetsbare situaties bescherming te bieden, niet om gevestigde belangen en privileges te verdedigen. "De vrijheid van de burger wordt vaak beperkt door grote sociale krachten waarover hij geen controle heeft. Denk aan discriminatie, gesloten elites of de (lobby-) macht van grote bedrijven. Tegenkrachten, zoals de overheid, zijn nodig om deze krachten en machten te beteugelen, zodat alle burgers ook *de facto* vrij kunnen handelen".⁴⁸ De verantwoordelijkheid om de vrijheid van individuen te beschermen tegen deze – voor het individu – onbeheersbare sociale krachten en op te komen voor diegenen die als gevolg van die krachten het onderspit dreigen te delven, ligt bij uitstek bij Europa.

2 Wat moet Europa doen? Een permanente discussie

Het bestaan van de Europese Unie is een feit. Maar met die constatering is de vraag naar de toekomst van het integratieproces niet beantwoord. De verscheidene crises van de afgelopen jaren legden de onvolkomenheden en weeffouten in de institutionele structuur van de Europese Unie bloot. Dat een Europese monetaire unie niet succesvol kan zijn zonder een meer samenhangend Europees financieel en economisch beleid is daar een van. De spagaat tussen steeds hechtere (monetaire) vervlechting naar het model van een federatie en behoud van nationale (financiële) autonomie bleek onhoudbaar. Vele Eurotoppen en ministerraden volgden, met als doel een pad voor herstel te vinden. Ondertussen kwam in het publieke domein een belangrijke kernvraag op: hoe ver moet de Europese integratie gaan?

Nu de besluiten die op het Europese bestuursniveau genomen worden steeds directer aan het dagelijks leven van de Nederlandse burger raken, klinkt er in het publieke debat steeds vaker een roep om het vastleggen van een bevoegdheidsverdeling tussen het Europese en het nationale niveau, getuige bijvoorbeeld de stelling dat er ‘niet meer macht naar Brussel’ moet, of dat beleidsterreinen moeten worden ‘teruggegeven’ aan de nationale staat. D66 heeft de noodzaak van een duidelijke visie op de (staats)inrichting van Europa steeds erkend. Een helder institutioneel kader in brede zin, waarin in basale termen is vastgelegd wie waarover gaat en waarop aan te spreken valt – een soort Europees ‘huis van Thorbecke’ – draagt bij aan de bestuurlijke- en rechtszekerheid van de burgers van Europa. Het schept de institutionele voorwaarden waarbinnen het individu vrij kan zijn en de helderheid die nodig is om te kunnen ervaren dat we mét Europa meer grip op onze levens krijgen dan zonder.⁴⁹ Vanuit hun anticiperende, toekomstgerichte basishouding waken sociaal-liberalen er ondertussen voor dat zo’n kader een potentieel obstakel wordt bij het oplossen van problemen van de toekomst. Om die reden wijzen we simplistische ‘competentielijstjes’ af. Het formuleren van al te rigide blauwdrukken van hoe het toekomstige (federale) Europa eruit moet gaan zien, die de verdeling van bevoegdheden per beleidsterrein voor altijd vastleggen, past niet bij de pragmatische aanpak van D66 – ‘doen wat nodig is, zodra het nodig is’. Wie weet wat Europa over 50 jaar nodig heeft? Europa zal nooit ‘af’ zijn, net zoals Nederland nooit ‘af’ is. Sociaal-liberalen willen dat Europa in staat is om op nieuwe uitdagingen en kansen in te springen. Bovendien erkennen we dat we voortdurend met andere politieke partijen en Europese landen en instanties zullen moeten strijden over wat door wie wordt gedaan en hoe. Zo blijft de machtsverhouding tussen lidstaten en supranationale organen onophoudelijk onderwerp van debat, strijd en wrijving. Dit hoeft niet gezien te worden als verzet van nationale staten tegen een gezamenlijke Europese toekomst, maar erkent juist de aard en geschiedenis van de EU als politieke entiteit.⁵⁰ Historisch gezien zijn de lidstaten altijd stuwende krachten achter het integratieproces geweest. Nog altijd hebben de Europese Raad en Raad

van Ministers een grote rol in de ontwikkeling van Europese wetgeving, zoals vastgelegd in het Verdrag van Lissabon. Het geweldsmonopolie ligt vooralsnog bij de lidstaten, unanimitéit is een vereiste voor de wijziging van verdragen, en sinds het Verdrag van Lissabon is het uittredingsrecht vastgelegd. Daarnaast wordt de uitvoering van Europese besluiten nog steeds vormgegeven door de nationale staten. “De EU, dat zijn [ook] de lidstaten; zo is de EU opgebouwd.”⁵¹ Uiteindelijk beslissen nationale burgers en lidstaten samen met het Europees Parlement over het lot van de Unie. Het is aan politieke partijen – Europese én nationale – op hun beurt aangestuurd door deze burgers, om de lidstaten die samen Europa maken in de gewenste richting te bewegen.

‘Europa zal nooit ‘af’ zijn, net zoals Nederland nooit ‘af’ is. Sociaal-liberalen willen dat Europa in staat is om op nieuwe uitdagingen en kansen in te springen’

Zoals Jürgen Habermas uitlegt in zijn essay *Over de constitutie van Europa* rust de wetgevende macht in de EU van oudsher op twee pijlers: de Europese en de nationale burger. Democratische legitimiteit wordt in beide gevallen gedragen door het individu, maar wel in twee verschillende rollen. Vanuit deze twee rollen zijn niet altijd dezelfde keuzes vanzelfsprekend. Bewustzijn van deze tweedeling, en het bijbehorende voortdurende zoeken naar een balans tussen verschillende zienswijzen en belangen, past dan ook bij de ontwikkeling van de EU, te meer als deze in de richting gaat van een federatie.⁵² Zo bezien is de manier waarop het Europese bestuursniveau competenties verwerft een punt van debat waar mensen zowel in hun rol als nationale en EU burger recht van spreken hebben. Deze manier van kijken biedt grond voor het in het leven roepen van een Europese senaat die burgers in hun nationale rol een directere plaats in het Europese

besluitvormingsproces garandeert. Daarnaast benadrukt dit perspectief de legitieme rol van nationale parlementariërs in het vormgeven van Europa en het belang van hun zorgvuldige en goed geïnformeerde controle over het handelen van de nationale regeringen in Brussel. Hierbij past een pleidooi voor het versterken van de instrumenten daartoe.

De denklijn van Habermas maakt duidelijk dat het conflict tussen nationale en supranationale macht en belangen niet voor eens en altijd dient te worden opgelost voordat we constructief verder kunnen met Europese integratie. Sterker nog, dit conflict is inherent aan de notie van een federatie en is op zichzelf een belangrijke, constructieve ‘check’ in het vormgeven aan en waarborgen van de individuele vrijheid van mensen in een Europese context.⁵³ We hoeven niet te vrezen dat deze strijd het einde van de unie zou betekenen. “We zijn voorbij het simplistische en voorzichtige stadium waarin onenigheid scheiding betekent”⁵⁴. De constante strijd om macht en ideeën accepteren we als normaal binnen de nationale context; waarom dan niet binnen de Europese?⁵⁵ Het is de rol van D66 als politieke partij om binnen deze strijd op te komen voor een sociaal-liberale visie op de Europese toekomst: een sterk, verenigd Europa dat in een wereld van groeiende internationale verwevenheid de vrijheid van haar burgers beschermt en bevordert. Dit streven is leidend in de keuze voor het meest geschikte bestuursniveau om een probleem aan te pakken.⁵⁶ Het principe van subsidiariteit is een leidraad voor het toewijzen van beleidsterreinen aan de verschillende bestuursniveaus. Subsidiariteit kan echter op twee verschillende – en tegenstrijdige – manieren worden geïnterpreteerd: top-down (problemen moeten worden aangepakt op het hoogste niveau, tenzij er goede redenen voor zijn om voor een lager niveau te kiezen) of bottom-up (kiezen voor een zo laag mogelijk niveau). Vanuit het ideaal van democratie en bestuur dicht bij mensen, past een bottom-up interpretatie van het subsidiariteitsbeginsel goed bij het sociaal-liberale denken: bij het kiezen van een bestuurlijk niveau om een bepaald probleem aan te pakken kiezen we voor een hogere schaal als de aard van het probleem dit nodig maakt.⁵⁷

Elk bestuursniveau heeft in de ogen van sociaal-liberalen een eigen legitieme functie. Zolang er democratisch gelegitimeerde nationale staten bestaan, schrijven wij deze dan ook niet simpelweg af als archaïsche constructen die in de 21e eeuw weinig nut meer hebben. Er is geen principiële reden om bepaalde zaken niet nationaal te (blijven) regelen mits het beleidsterrein zich hiervoor leent, of om de burger in zijn identiteit als burger van een lidstaat een rol te geven in de Europese besluitvorming en de democratische controle hiervan, net zo min als er reden is om het nationale niveau tot de alfa en omega van bestuurlijke ordening te maken. We maken onze keuze telkens vanuit de vraag: welk bestuursniveau is op dit beleidsterrein het beste in staat de (randvoorwaarden van) de persoonlijke vrijheid van burgers te garanderen? Voor defensie en klimaat is het antwoord overduidelijk Europa. Onderwijs en zorg zijn voorbeelden van beleidsterreinen die veelal nationale regelingen vergen. En wat D66 betreft kan de Europese Unie beter stoppen met het verstrekken van marktversturende landbouwsubsidies.

3 De EU als ‘waardengemeenschap’: tussen *sein* en *sollen*

In de afgelopen twee decennia groeide de Europese Unie aanzienlijk. Waar de EU in 1990 nog 12 lidstaten telde, zijn dat er nu 28. Met deze toetredingen groeide ook de diversiteit. Daarmee werd de vraag naar wat de Europese lidstaten bond actueel. Waarom hoorden juist deze staten bij elkaar in een Europese Unie? Wat maakte hen tot een eenheid en onderscheidde hen van niet-leden? In hun zoektocht naar een antwoord op deze vragen ondernamen de lidstaten verscheidene pogingen om het eigen, unieke karakter van de EU te definiëren. De ‘Europese Grondwet’ uit 2005, met een preambule die teruggreep naar de ‘culturele, religieuze en humanistische tradities van Europa’, is hiervan het meest in het oog springende voorbeeld. Deze ‘Grondwet’ werd nooit van kracht; zij sneuvelde in de Nederlandse en Franse referenda over dit verdrag. Wat bleef was de overtuiging dat lidstaten van de Europese Unie iets belangrijks met elkaar deelden: respect voor de ‘universele waarden van de onschendbare en onvervreembare rechten van de mens en van vrijheid, democratie, gelijkheid

en de rechtsstaat.’ Europa is, zo stelden de Europese lidstaten, een ‘gemeenschap van waarden’, geënt op de universele mensenrechten.

‘Grondrechten garanderen de kaders waarbinnen vrij debat over Europese waarden mogelijk is’

Deze beschrijving wekt verwarring. Zij veronderstelt een relatie tussen Europese waarden en de grondrechten, maar daarmee zijn die eersten nog niet gedefinieerd. Vanuit sociaal-liberaal perspectief is het onderscheid tussen grondrechten en waarden hard en wezenlijk. Voor sociaal-liberalen is het vóór alles van belang dat mensen voor zichzelf bepalen welke waarden en overtuigingen zij aanhangen. Ook het bepalen van gemeenschappelijke waarden, die de basis vormen voor de normen die het samenleven in goede banen leiden, is altijd in eerste instantie het domein van mensen zelf – een waardengemeenschap kan en mag nooit van bovenaf worden opgelegd. Europese waarden liggen niet vast, klaar om door ons ‘ontdekt’ te worden. De EU als waardengemeenschap is werk in uitvoering en moet dat ook zijn, willen Europese burgers nu en in de toekomst de vrijheid hebben hun eigen levensstijl te kiezen. De Europese waardengemeenschap komt dus tot stand in publiek en politiek debat. Het vormgeven ervan is een proces en daarmee is haar aard fluïde en veranderend, in plaats van statisch en vastomlijnd.

Grondrechten daarentegen staan in onze ogen betrekkelijk vast en garanderen juist de juridisch harde kaders waarbinnen vrij debat over waarden mogelijk is. Sociaal-liberalen streven naar het uitdragen van liberale rechten en vrijheden, niet alleen in Nederland maar overal. Het vormgeven en beschermen van grondrechten binnen de Europese Unie is een effectieve manier om de liberale rechten en vrijheden voor een steeds groter aantal mensen binnen handbereik te brengen. Uiteindelijk willen we natuurlijk dat alle mensen erover

kunnen beschikken; maar vooralsnog is de EU het beste kader om dit doel in onze directe omgeving dichterbij te brengen. De Europese Unie biedt, in potentie de politieke structuur die de vrijheden van burgers kan faciliteren en beschermen. Sociaal-liberale politieke partijen als D66 vormen hierin een progressieve voorhoede, door voortdurend te blijven hameren op het verspreiden en consolideren van de liberale verworvenheden van Europese burgers en te voorkomen dat de Europese ‘rechtsgemeenschap’ – zo bekeken een passender label dan waardengemeenschap – blijft steken op de kleinste gemene deler binnen de *status quo*. Om dezelfde reden is het vanuit sociaal-liberaal perspectief essentieel voortdurend af te wegen of – op het niveau van verworvenheden van individuele lidstaten of mensen – de belofte van een liberale Europese rechtsgemeenschap op lange termijn, kleine (tijdelijke) stappen terug de moeite waard maakt.

De politieke strijd voor liberale verworvenheden is nog steeds hard nodig; we zien immers om ons heen dat de liberaliserende invloed van Europese integratie niet zonder meer vanzelf gerealiseerd wordt. Ondanks het feit dat alle lidstaten formeel gebonden zijn door het *Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden* (EVRM), toont de praktijk dat zowel in eigen land als in buurlanden de rechtsstatelijkheid continue beschermd dient te worden. Zo zagen we in 2013 in Hongarije een aantal zeer omstrede wetswijzigingen waarmee de onafhankelijkheid van de pers en de rechterlijke controle op de uitvoerende macht ernstig in gevaar zijn gekomen, en daklozen, vrouwen, homo’s en religieuze groepen gediscrimineerd worden. Deze ontwikkelingen vormen een duidelijke schending van de verplichtingen die Hongarije heeft als lid van de EU. Andere schendingen van liberale rechten zijn of waren aan de orde waar het gaat om de positie van Roma in o.a. Roemenië, beperkingen op de persvrijheid in Italië of – heel dichtbij huis – de behandeling van asielzoekers door de Nederlandse regering. D66 blijft erop aandringen dat Nederland en de EU zich actiever kritisch gaan opstellen tegenover lidstaten die liberale en democratische rechten met voeten treden. Hierin is Nederland tot nu toe relatief terughoudend geweest, vooral sinds een diplomatieke

boycot van Oostenrijk in reactie op het aan de macht komen van Jörg Haider's rechts-populistische FPÖ in 2000 weinig effect sorteerde.⁵⁸ Situaties als die in Hongarije laten de noodzaak zien van de sociaal-liberale opvatting dat de EU lidstaten zich juist met elkaar moeten bemoeien, omdat zulke ontwikkelingen de rechten en verworvenheden aantasten waarvoor Europa volgens ons zou moeten staan, en dat we samen instrumenten moeten creëren die zulke schendingen effectief tegengaan.⁵⁹

Voorals het gaat om het democratisch functioneren van het Europees bestuur neemt D66 het initiatief door voortdurend aan te dringen op verbetering.⁶⁰ De democratische waarborgen in het Europese besluitvormingsproces vormen immers een integraal onderdeel van wat we met Europese integratie beogen, namelijk het dichterbij brengen van liberale (en dus ook democratische) rechten en vrijheden voor zoveel mogelijk mensen. Om dit te verwezenlijken kan het soms nodig zijn om als politieke partij consequenties te verbinden aan een gebrek aan democratisering van het Europees bestuur, iets dat D66 in het verleden nadrukkelijk heeft gedaan.⁶¹ Door er scherp op te zijn dat verdere stappen in het integratieproces consequent gepaard gaan met democratische waarborgen, blijven we kracht zetten achter onze democratiseringsagenda en brengen we stapsgewijs ons ideaal dichterbij.

Het kader van liberale rechten en vrijheden dat sociaal-liberalen zowel nationaal als internationaal voorstaan, wordt natuurlijk door lang niet iedereen gedeeld.⁶² Ook zijn idealen als mensenrechten, democratie en de rechtsstaat, hoewel zij teruggaan op een lange Europese traditie en bovengemiddeld vertegenwoordigd zijn in Europa, nauwelijks uniek Europees. Wij streven er echter naar om ze voor alle Europeanen beschikbaar te maken, juist omdat deze liberale verworvenheden de randvoorwaarden vormen voor de vrijheid van individuele Europeanen om hun leven in te richten in lijn met hun zelfgekozen waarden, normen en ideeën, en voor een blijvend open en vrij publiek en politiek waardendebat. Leidend voor sociaal-liberalen is altijd dat het idee van de waardengemeenschap (inter)subjectief en open benaderd wordt: Europese waarden zijn vóór alles de waarden van Europeanen. Het vormgeven van

een waardengemeenschap is aan hen; aan Europeanen onderling. Politiek en bestuur moeten de (liberale) institutionele en juridische kaders garanderen waarbinnen vrije gedachtewisseling hierover voortdurend mogelijk is.

4 Nationale identiteit in Europa: wij regeren onszelf – maar wie zijn 'wij'?

De discussie over de waarden die aan het Europese integratieproces ten grondslag liggen, raakt aan het identiteitsvraagstuk dat in het actuele Europa-debat wordt opgeworpen. Wat is – naast onderlinge afhankelijkheid in de politieke en economische praktijk – de gemeenschappelijke basis waarop de EU lidstaten hun gedeelde bestuurlijke kader bouwen? En welke ruimte bestaat er binnen dit gedeelde kader voor de unieke eigenschappen en kenmerken van mensen en landen?

Eerder in dit essay spraken we over de sociaal-liberale invulling van subsidiariteit, waarin een plek is voor alle bestuursniveaus. Ook dit thema raakt aan het identiteitsvraagstuk binnen de EU. Het identiteitsvraagstuk kan namelijk het beste begrepen worden als een *politiek* vraagstuk. Hoewel referenties aan nationale identiteit in het publieke en politieke debat al snel associaties oproepen met stampot, Sinterklaas en volkslied, is dit in feite slechts een dimensie ervan. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) maakt in haar rapport *Identificatie met Nederland* een verhelderend onderscheid tussen verschillende soorten onbehagen die zich kunnen ontwikkelen als reactie op een gevoelde bedreiging. Van bijzonder belang hier is het onderscheid tussen de culturele dimensie ('onze Nederlandse cultuur wordt bedreigd', 'we mogen onze identiteit niet uiten') en de politieke dimensie ('straks hebben we niets meer in te brengen', 'we hebben niet genoeg te zeggen').⁶³ De politieke kant van nationale identiteit gaat bij uitstek over zeggenschap en regie. Het draait hierbij om identificatie met anderen als medeburgers in actieve zin, als mededeelnemers aan besluitvorming binnen een politiek kader.

De onvrede over Europese integratie onder veel burgers van de lidstaten gaat niet (alleen) over de bedreiging van culturele identiteit – hieraan besteedt de EU relatief veel aandacht –⁶⁴ maar vooral ook over het behoud van deze politieke identi-

teit: “wanneer mensen het hebben over verlies van identiteit bedoelen ze eigenlijk dat ze worden beïnvloed op een manier die ze niet willen.”⁶⁵ In de woorden van de Amerikaanse Eurowatcher Larry Siedentop: “Men maakt zich zorgen over de gevestigde identiteit als nationale staatsburger. Die zorg gaat over zelfbestuur en eigen macht en de angst om die kwijt te raken.”⁶⁶ Wat in de ogen van velen die moeite hebben met Europese integratie bedreigd wordt door dit proces, is niet zoezeer de mogelijkheid om de nationale taal te blijven spreken, nationale gewoonten in stand te houden of zich Nederlander, Pool of Spanjaard te blijven voelen. Het is de mogelijkheid om als Nederlanders, Polen of Spanjaarden gezamenlijk de kaders van het dagelijks leven vorm te geven.

Juist de sociaal-liberale benadering biedt een weg uit deze angst. De politieke interpretatie van nationale identiteit als iets wat mensen voortdurend met elkaar vormgeven, ligt immers in het verlengde van onze uitgangspunten. Het is een vooruitkijkende, actieve en positieve identiteit, een “levend ding”⁶⁷, dat nauw aansluit bij ons streven naar persoonlijke vrijheid en ons principe dat mensen grip zouden moeten hebben op hun leven. Hiermee is niet gezegd dat sociaal-liberalen geen waarde hechten aan de culturele dimensie van identiteit en hierover niets te zeggen hebben. Zoals hierboven bij de discussie over de Europese waardengemeenschap al werd aangekaart, erkennen juist sociaal-liberalen het belang van een levendige discussie in het publieke domein over wat ons bindt en onderscheidt. Wij betwisten echter dat een eendimensionale culturele identiteit de motor *moet* zijn achter, of de grenzen *moet* bepalen van de politieke gemeenschap.⁶⁸ Zodra mensen een democratisch *politiek* bestuur delen dat de macht heeft wetten op te leggen, is er een politieke identificatie nodig, op basis waarvan mensen de invloed die anderen via het bestuurlijke niveau uitoefenen op de randvoorwaarden van hun leven accepteren, ook als deze medeburgers in cultureel of ideologisch opzicht van hen verschillen.

Hierbij blijven we benadrukken dat het vormgeven van identiteiten altijd aan mensen zelf toebehoort, en niet het resultaat mag of kan zijn van een van overheidswege opgelegde identiteitspolitiek. En, zoals we eerder in dit essay in navolging

van Habermas constateerden, stoelt de Europese wetgevende macht op het individu in twee verschillende rollen: die van Europese en nationale burger. Sociaal-liberalen houden rekening met deze notie van een meervoudige, gelaagde identiteit van burgers in de manier waarop ze de EU willen vormgeven.

‘De overheid moet mensen de ruimte geven om zelf te bepalen wie ze zijn, om hun identiteit steeds opnieuw vorm te geven, en om al naar gelang de context te bepalen welke identiteit voor hen het belangrijkste is’

Zowel nationale als Europese instituties moeten mensen de ruimte blijven geven om zelf te bepalen wie ze zijn, om hun identiteit steeds opnieuw vorm te geven, en om al naar gelang de context te bepalen welke identiteit voor hen het belangrijkste is. Lokale, regionale, nationale en Europese identiteit doen er toe voor zover mensen er belang aan hechten. Voor veel mensen zijn gevoelens van nationale verbondenheid nog altijd stevig verankerd in de ervaring van het gezamenlijk vormgeven van het gemeenschappelijke en persoonlijke leven: “De civil society en de politiek-bestuurlijke instituties zijn zichtbaar en onzichtbaar met elkaar verbonden en de correctiemechanismen zijn cultureel met onze nationale democratie vergroeid.”⁶⁹ Nationale identiteiten zijn dus een realiteit die sociaal-liberalen erkennen en beschermen. Zowel vanuit pragmatisch oogpunt maar ook vanuit onze grondbeginselen: het is aan mensen zelf om te bepalen wie ze zijn.

In veel opzichten is het vertrouwen in de nationale staat ongetwijfeld overspannen te noemen, gelet op het steeds verder inkrimpen van de daadwerkelijke manoeuvreerruimte voor nationale overheden – denk aan de ‘15 minuten om Duitsland te volgen’ van Duisenberg – die al decennialang gaande is. Maar

ook bij beperkte feitelijke soevereiniteit kan formele soevereiniteit nog veel betekenis hebben voor mensen. In deze lezing is een staat soeverein “niet door het ontbreken van reële, door anderen opgelegde beperkingen of vanwege een – onuitvoerbare – economische autarkie, maar door het feit dat hij alle, zowel goede als slechte beslissingen zelf neemt, ook al werden ze door omstandigheden of anderen afgedwongen.”⁷⁰ Wanneer we dit in ons achterhoofd houden wordt inzichtelijk waarom Europese integratie voor veel mensen wel degelijk een verlies van nationale autonomie met zich meebrengt.

Dit verlies, dat pijnlijk is voor velen, wordt nog te vaak genegeerd door iedereen behalve regelrechte Eurofoben. Hierdoor wordt een thema met een zeer sterke emotionele betekenis als wapen aan de vijanden van Europa gelaten. En dat is zonde, want emotie speelt een sterke rol in de politiek – bij uitstek bij een thema als Europa, waar het erom gaat mensen enthousiast te maken voor het vormen van een nieuwe politieke gemeenschap die gezamenlijk de problemen en kansen van de toekomst tegemoet treedt. Naarmate Europese samenwerking is verschoven van de marges naar het hart van de nationale politiek, namelijk inkomsten en uitgaven, is het gevoel van rouw om de veranderende rol van de natiestaat, de vertrouwde waarborg van een gekoesterd niveau van gerechtigheid en vrijheid, sterk gegroeid. Dit gevoel vond uiting in daden van publiek verzet, zoals het Nederlandse en Franse ‘nee’ tegen de Europese grondwet in 2005 en de Ierse afwijzing van het Verdrag van Lissabon in het referendum van 2008. Dit verzet tegen het voortschrijdende Europese integratieproces moet niet gezien worden als vijandig gedrag, maar eerder als een uiting van misnoegen en een bewijs van het moeizame verloop van het accepteren van de eenwording van Europa. Het vereist aanzienlijk vertrouwen om een nieuwe orde te aanvaarden, vooral als het gaat om een orde die complex is en nog altijd weinig transparant en democratisch functioneert.⁷¹ Juist dit vertrouwen lijkt de EU gedeeltelijk te zijn kwijtgeraakt door te snel te veel te willen van haar burgers, door loyaliteit en welwillendheid te eisen in plaats van het te verdienen, en daarvan zien we nu de gevolgen: “dit subjectieve falen dreigt nu objectief beleid te beïnvloeden.”⁷² Juist relatief ongrijpbare

voorwaarden als vertrouwen en identificatie kunnen niet worden afgedwongen, en inspanningen die erop gericht zijn deze bewust tot stand te brengen sorteren doorgaans weinig effect of werken zelfs contraproductief. We kunnen enkel zo ideaal mogelijke omstandigheden creëren waarbinnen het vertrouwen kan groeien.⁷³

Om de vertrouwensrelatie te herstellen zullen de instellingen van de EU evenals haar individuele vertegenwoordigers zich vóór alles moeten inleven in de burgers van Europa, nadenken over wat hen bezighoudt, en vanuit hun gezichtspunt naar zichzelf kijken. Als sociaal-liberalen hieraan willen bijdragen en willen bevorderen dat ook anderen de EU omarmen, is een noodzakelijke eerste stap om bestaande zorgen en de oorzaken daarvan te erkennen, er begrip voor te tonen, er over van gedachten te wisselen en van daaruit te werken aan oplossingen die deze zorgen kunnen wegnemen. De essentiële eerste stappen van begrip, inleving en dialoog liggen voor de technocratisch en rationeel ingestelde Europese instellingen minder voor de hand dan institutionele hervormingen en feitelijke uitleg, maar het zijn onmisbare elementen in een integratieproces dat niet alleen draait om het bundelen van politieke bevoegdheden of het creëren van instituties, maar om een proces dat zich afspeelt tussen mensen en lidstaten onderling. Voor sociaal-liberalen is dit van vitaal belang en juist wij dragen een belangrijke verantwoordelijkheid op dit punt. Immers, als we wezenlijke en breed gedragen zorgen links laten liggen, lopen we het risico te eindigen met een unie die efficiënt, democratisch, verantwoordelijk en transparant is, maar die desondanks legitimiteit mist.⁷⁴

Hiermee komen we terug bij de rol die verschillende ‘niveaus van besturen’, de nationale staat inbegrepen, kunnen spelen om Europa daadwerkelijk een zaak van Europeanen te maken – een proces dat zij zien als iets dat hun helpt hun eigen leven vorm te geven, in plaats van als een steeds groter wordende macht die van buitenaf en bovenaf wordt opgelegd. Legitimiteit moet voor D66 rechtstreeks van mensen komen. Juist omdat mensen een meervoudige identiteit hebben, ook in politiek-geografische zin, heeft het vanuit het oogpunt van legitimiteit waarde om mensen vanuit deze verschillende

rollen Europa te laten vormgeven. De meervoudigheid van identiteit maakt het juist mogelijk om een sociaal-liberale samenleving tegelijkertijd vorm te geven op Europees, nationaal, regionaal en lokaal niveau. Voor elk niveau moet ruimte zijn, al naar gelang de kwestie die speelt.⁷⁵ Net zoals identificatie met Europa niet is gebaat bij het heilig verklaren van het nationale niveau, is het dat ook niet bij het afwijzen van identificatie met de nationale staat. In tegendeel: nationale gevoelens van verbondenheid, verankerd in de structuren van bestuur en civil society, kunnen de randvoorwaarden helpen scheppen waarbinnen Europese verbondenheid kan groeien en mensen het verlies van oude zekerheden kunnen overwinnen. In tegenstelling tot stellingen als die van John Gray, waarin wordt gezegd dat Europa en de nationale staat elkaars vijand zijn, willen wij de kracht van de identificatie met nationale staten gebruiken om Europa verder te brengen.⁷⁶ Hand in hand met verdere versterking van het Europees Parlement kan een verbinding van democratie op nationaal en Europees niveau zo dienen als aangrijpingspunt voor het herwinnen van vertrouwen in de toekomst.

Conclusie

Conclusie

Dit essay laat zien dat een sociaal-liberale Europavisie, waarin het streven naar persoonlijke vrijheid voortdurend centraal staat, in algemene zin, uitstekend houvast biedt om de uitdagingen waarvoor het Europese integratieproces zich gesteld ziet aan te pakken. Bovendien biedt het ons sociaal-liberalen een duidelijk richtsnoer voor de manier waarop we met enkele centrale thema's en vraagstukken in het actuele Europa-debat kunnen omgaan. Bij het uitdragen van dit ideaal en het bouwen aan een verenigd Europa vormt het vrijheidsstreven steeds de toetssteen voor onze keuzes. Door onze standpunten te koppelen aan het ideaal van individuele keuzevrijheid en eigen zeggenschap, en eerlijk te zijn over de afwegingen die we hierbij maken, kunnen we de door ons gevoelde urgentie van het integratieproces op een positieve en activerende manier over het voetlicht brengen. We kiezen voor een pragmatische benadering van het subsidiariteitsbeginsel, waarbij we iedere taak toewijzen aan het bestuursniveau dat op dat beleidsterrein het beste in staat is de persoonlijke vrijheid van burgers te waarborgen. Bij deze besluiten gaat het niet om 'meer of minder EU', maar om het kiezen van het beste middel om gezamenlijke doelen te bereiken. We streven er dan ook naar om het publieke en politieke debat in Europa te politiseren en van een vruchteloze patstelling tussen voor- en tegenstanders de stap te maken naar een inhoudelijke discussie over Europees beleid. Tegenover doemdenken over de afwezigheid van een uniform Europees volk zetten wij een open, inclusieve en dynamische visie op de Europese waardengemeenschap, waarbij vrijheid en diversiteit in denkbeelden en leefwijzen blijvend wordt beschermd door een stevig fundament van liberale rechten en democratische principes. Tenslotte laten we zien dat de tegenstelling tussen nationale en Europese

identiteit, die volgens sceptici de totstandkoming van een democratisch gelegitimeerde Europese federatie in de weg zou staan,⁷⁷ een valse tegenstelling is. Voor sociaal-liberalen is het van centraal belang dat de structuur van het verenigde Europa ruimte laat voor de meervoudige identiteiten van burgers. Het nationale bestuursniveau vormt een legitiem onderdeel van een federaal Europa, en de altijd nog sterk levende gevoelens van identificatie met en vertrouwen in de nationale staat kunnen de legitimiteit en het democratisch gehalte van dit Europa juist versterken.

Willen we deze gevoelens op een positieve en constructieve manier kunnen kanaliseren, dan moeten we ze serieus nemen. “De politiek zou zichzelf ondermijnen als zij alleen rationeel probeert te zijn. Zij moet daarom [...] rekening houden met de zeden en alledaagse gewoonten van mensen, met de illusies van de verbeelding.”⁷⁸ Gevoelens van nationale identificatie maken deel uit van de werkelijkheid: “de grootste fout die men geconfronteerd met zulk herlevend nationalisme kan maken, is het te verwerpen als verachtelijke lariekoek [...] Daarmee is niet gezegd dat de nieuwe nationalistengelijken hebben, maar slechts dat wie zich verschuilt in de beschermende cocon van zijn eigen, van twijfel vrijgemaakte, wereldbeeld, het vermogen verliest om de wereld en de mensen daarin te begrijpen. Moreel engagement is de zoektocht naar waarheid in de denkbeelden van iemand met wie we het niet eens zijn. Gevaarlijker dan politiek radicalisme is de neiging die mensen hebben zich niet te engageren met het wereldbeeld van een ander.”⁷⁹

Sociaal-liberalen willen vóór alles een Europa dat bijdraagt aan het beschermen en vergroten van de persoonlijke vrijheid van haar burgers. Deze vrijheid bescherm je niet door de ogen te sluiten voor of weg te kijken van de gevoelens waarmee Europese burgers worstelen, maar door met een open blik de dilemma's rond Europese integratie tegemoet te treden.⁸⁰ Juist deze combinatie van optimisme en realisme is kenmerkend voor de visie van D66. In deze visie staan mensen centraal – mensen zoals ze zijn, niet zoals we ze graag zouden zien. Mensen die vindingrijk en creatief zijn, en steeds weer nieuwe oplossingen bedenken wanneer zich nieuwe problemen voor-

doen, vanuit wat zij zelf belangrijk vinden. Sociaal-liberalen vertrouwen op deze eigen kracht van mensen, op de beslissingen die mensen nemen over wat hen aan het hart gaat. Laten we nu ook vertrouwen op de eigen kracht van Europeanen bij het vormgeven van hun gezamenlijke toekomst.

Referenties

- Backer, Joris. *Aan het ESM-debat in de Eerste Kamer*, 26 februari 2013.
- D66, *Anders Ja; Verkiezingsprogramma*, 2010.
- D66, *Bewogen in beweging: 1998-2002 verkiezingsprogramma Democraten 66*, 1998.
- D66, *Europees Programma 1984- 1989*, 1984.
- D66, *Het redelijk alternatief: verkiezingsprogramma 1977 politieke partij democraten'66*, 1977.
- D66, *Nu vooruit D66. Europa verdient beter: Verkiezingsprogramma Europees Parlement*, 2014.
- D66, *Verkiezingsprogramma Democraten'66*, 1967.
- Davies, Gareth. *A time to mourn: How I learned to stop worrying and quite like the European Union*. Amsterdam: Vrije Universiteit, 2008.
- De Graaf, Thom. *Bijdrage Algemene Europese Beschouwingen*, 16 april 2013.
- Den Rijn, Herman. 'Zonder 500 LinkedIn-connecties ben je een mislukking', *De Groene Amsterdammer*, 15 augustus 2013.
- De Telegraaf. 'CDA wil minder macht bij Brussel', http://www.telegraaf.nl/binnenland/21270056/CDA_Minder_macht_bij_Brussel_.html, 5 februari 2013.
- Dittrich, Boris. *Op weg naar nieuwe solidariteit: pamflet voor verandering, vrijheid en verantwoordelijkheid*. Den Haag, 2005.
- Dittrich, Boris, Sophie in 't Veld en Lousewies van der Laan. *De Verenigde Staten van Europa*, 2005.
- Gray, John in Patrick van IJzendoorn. 'Doormodderen geeft stinkende wonden', *De Groene Amsterdammer*, 12 september 2012.
- Habermas, Jürgen. *Over de constitutie van Europa: een essay*, ed. Leon Pijnenburg. Zoetermeer: Klement, 2012.
- Ham, van der, Boris. 'De grenzen van vrijheid', via: <http://www.waterlandstichting.nl/?p=artikelen&s=bekijken&id=1840>

- Hollander, Jieskje. *Constitutionalising Europe. Dutch Reactions to an Incoming Tide* (1948-2005). Groningen: Europa Law Publishing, 2013.
- Initiatiefcomite D'66. *Appèl aan iedere Nederlander, die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie*. Amsterdam, 1966.
- Kleinpaste, Thijs. *Nederland als vervolgen droom*. Bakker: Amsterdam, 2013.
- Kolakowski, Leszek. *Wilt u achteruit naar voren gaan? Essays van een conservatief-liberaal-socialist*. ed. Jacques De Visscher en Herman van den Haute. Kampen: Klement, 2007.
- Middelaar, van, Luuk. *De passage naar Europa: geschiedenis van een begin*. Groningen: Historische Uitgeverij, 2009.
- Mr. Hans van Mierlo Stichting. *Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving*, 2013.
- Pechtold, Alexander. *Henk, Ingrid en Alexander*. 2e druk, Amsterdam: Bakker, 2012.
- Pechtold, Alexander, Sophie in 't Veld. 'Europa kan zoveel beter', *Trouw*, 9 maart 2013.
- PPC D66. *Vertrouw op de eigen kracht van mensen: sociaal-liberale grensverkenningen*, 2009.
- Ridder, de, Josje en Gera Arts. 'Gevraagd: een spannende en constructieve discussie over de EU', in: Raad voor het Openbaar Bestuur, *Europa, burgerschap en democratie: over de gespannen relatie tussen burgers en Europa en mogelijkheden om die te ontspannen*, september 2012.
- Segers, Mathieu. *Reis naar het continent, voor een analyse van de Nederlandse Europapolitiek van 1950 tot heden*. Amsterdam: Bakker, 2013.
- SEO. *De economische bijdrage van tijdelijke arbeidsmigranten*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek, 2012.
- Sidentop, Larry. *Europees burgerschap*, in: Ornstein, Leonard en Lo Breemer ed. *Paleis Europa: Grote denkers over Europa*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2007.

- Van Tuyll, Sammy. 'Geef Brussel niet nog meer bevoegdheden', <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/3269898/2012/06/13/Geef-Brussel-niet-nog-meer-bevoegdheden.dhtml>, 13 juni 2012.
- WRR. *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.
- WRR. *In betere banen: de toekomst van arbeidsmigratie in de Europese Unie*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2012.

Interviews

- Alexander Pechtold (18 maart 2013)
- Bart Snels (25 maart 2013)
- Bob van den Bos (14 maart 2013)
- Gareth Davies (14 maart 2013)
- Joris Voorhoeve (11 maart 2013)
- Laurens Jan Brinkhorst (16 april 2013)
- Marietje Schaake (22 maart 2013)
- Sophie in 't Veld (18 mei 2013)
- Tom de Bruijn (2 april 2013)

Verantwoording

Deze publicatie is tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66 voor sociaal-liberaal gedachtegoed.

Bij het opstellen van de tekst werd dankbaar gebruik gemaakt van de inbreng van:

D66 leden aanwezig bij de fringemeeting over een eerdere versie van dit essay op Congres 98
De D66 Thema Afdelingen Europa en Sociaal-Liberalisme
De leden van de Raad van Advies van de Van Mierlo Stichting

En van de individuele bijdragen van:

Ad van Vugt	Jeroen Dobber
Alexander Pechtold	Joost Sneller
Andrys Wierstra	Joris Backer
Bart Snels	Joris Voorhoeve
Bernard Steunenberg	Jorrit Rijpma
Bob van den Bos	Laurens Jan Brinkhorst
Klaus de Rijk	Marietje Schaake
Corina Hendriks	Marjan Hanrath
Daan Bonenkamp	Mark Sanders
Duane van Diest	Marty Smits
Fleur Gräper- van Koolwijk	Michiel Hendrix
Gareth Davies	Sophie in 't Veld
Ivo Thonon	Timo Kansil
Jelte Olthof	Tom de Bruijn

- 1 Voor nadere definiëring van dit Europese federale ideaal zie ook het D66 verkiezingsprogramma voor de verkiezingen van het Europees Parlement (2014): “Wij kiezen voor een Europa waarin mensen en landen zich aan elkaar verbinden op grensoverschrijdende thema’s en tegelijk hun zelfstandigheid en eigen karakter behouden waar dat zinvol en wenselijk is.”
- 2 Een ogenschijnlijke consensus gestoeld op het principe van ‘wie zwijgt stemt toe.’
- 3 Zie ook Mathieu Segers, *Reis naar het continent, voor een analyse van de Nederlandse Europapolitiek van 1950 tot heden* (Amsterdam 2013).
- 4 Jieskje Hollander, *Constitutionalising Europe. Dutch Reactions to an Incoming Tide (1948-2005)* (Groningen 2013).
- 5 De verschillende (Euro/banken/schulden)crises die het Europese continent sinds 2007 teisteren zetten de discussie over het ‘of en hoe nu verder?’ met Europese integratie op scherp. De wortels van dit debat gaan echter terug tot de vroege jaren 1990, waarin de afloop van de Koude Oorlog en het zich aandienen van nieuwe potentiële lidstaten een einde maakten aan de vanzelfsprekendheid van (West) Europese integratie.
- 6 Zie Josje de Ridder en Gera Arts, ‘Gevraagd: een spannende en constructieve discussie over de EU’, in: Raad voor het Openbaar Bestuur, *Europa, burgerschap en democratie: over de gespannen relatie tussen burgers en Europa en mogelijkheden om die te ontspannen* (2012) 15-28.
- 7 Interview Bob van den Bos (14 maart 2013).
- 8 Thom de Graaf, bijdrage Algemene Europese Beschouwingen (16 april 2013).
- 9 Interview Bob van den Bos.

- 10 De wortels van het internationale en Europese perspectief dat is verweven in het sociaal-liberale denken gaan terug tot denkers en politici uit de achttiende en negentiende eeuw. Omdat dit essay zich richt op de omgang van D66 met Europese integratie zoals dit proces vorm kreeg vanaf 1945, hebben de auteurs zich bewust beperkt tot een analyse van uitingen van deze partij, over dit thema, vanaf haar oprichting in 1966.
- 11 Permanente Programmacommissie D66 (PPC), *Vertrouw op de eigen kracht van mensen: sociaal-liberale grensverkenningen* (2009), 21.
- 12 Hierbij moet direct gezegd dat vrijheid natuurlijk een verre van eenduidig begrip is. Zowel in het politieke denken als in het dagelijks leven wordt het op veel verschillende manieren geïnterpreteerd. Ook binnen D66 bestaan hierover uiteenlopende opvattingen, en hiervoor willen we ook ruimte laten. In plaats van een specifieke definitie te geven volstaan we hier met het noemen van een aantal breed gedeelde elementen van persoonlijke vrijheid.
- 13 *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*, p. 23.
- 14 Zie ook de richtingwijzers van D66 *'Denk en handel internationaal'* en *'Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving'*.
- 15 Staatssoevereiniteit kan worden gedefinieerd als de toestand waarin de staat als hoogste gezag geldt, zonder van een ander gezag afhankelijk te zijn. Hoewel sociaal-liberalen het belang van de staat erkennen en benadrukken als hoeder van rechtvaardigheid en positieve vrijheid, staan zij sceptisch tegenover de notie van *absolute* staatssoevereiniteit. Daar waar bovenstatelijke invloeden bestaan (denk bijvoorbeeld aan klimaatveranderingen of bewegingen van de internationale markten) is het een illusie te denken dat staten in volledige onafhankelijkheid kunnen opereren.
- 16 *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*, 35.
- 17 *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*, 19.

- 18 D66, *Europees Programma 1984- 1989* (1984), 3.
- 19 Initiatiefcomite D'66, *Appèl aan iedere Nederlander, die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie* (Amsterdam 1966).
- 20 Deze gedachte zien we bijvoorbeeld verwoord in Alexander Pechtold, *Henk, Ingrid en Alexander*, 2e druk (Amsterdam, 2012) 16, 27; Boris Dittrich, Sophie in 't Veld en Lousewies van der Laan, *De Verenigde Staten van Europa* (2005) 5.
- 21 'Gewone' internationale organisaties als de VN of de NAVO verschillen van de Europese Unie in dat zij niet de afdwingbare politiek-juridische kaders bieden (o.a. gedeelde besluitvormingsstructuur en Hof van Justitie) die het mogelijk maken landen tot harde afspraken te dwingen en/of aan te spreken op het niet naleven daarvan.
- 22 Alexander Pechtold, *Henk, Ingrid en Alexander*, 2e druk (Amsterdam 2012) 12-13.
- 23 Alexander Pechtold, *Henk, Ingrid en Alexander*, 2e druk (Amsterdam 2012) 12,14.; Boris Dittrich, Sophie in 't Veld en Lousewies van der Laan, *De Verenigde Staten van Europa* (2005).
- 24 O.a. interview Alexander Pechtold (18 maart 2013).
- 25 Interview Joris Voorhoeve (11 maart 2013).
- 26 Het feit dat elke lidstaat zich bij toetreding tot de Unie dient te committeren aan de democratische principes en mensenrechten is hiervan een indicatie.
- 27 Interview Tom de Bruijn (2 april 2013): "het is mogelijk dat door die veranderende context onze levensstijl en de bijbehorende waarden onder druk komen te staan".
- 28 Boris Dittrich, Sophie in 't Veld en Lousewies van der Laan, *De Verenigde Staten van Europa* (2005) 3.

- 29 Dit punt wordt concreter uitgewerkt in de paragraaf *De EU als 'waardengemeenschap': tussen sein en sollen*.
- 30 Deze kritische houding is een permanent onderdeel van de D66-agenda: al in het EP-programma van 1984 werden zorgen uitgesproken over het "grote gebrek aan democratische controle op het gevoerde beleid".
- 31 Jürgen Habermas, *Over de constitutie van Europa: een essay* (Zoetermeer 2012) 19.
- 32 Alexander Pechtold en Sophie in 't Veld, 'Europa kan zoveel beter', *Trouw*, 9 maart 2013.
- 33 Zie bijvoorbeeld de opmerkingen van CDA en VVD in, respectievelijk; De Telegraaf, 'CDA wil minder macht bij Brussel', http://www.telegraaf.nl/binnenland/21270056/CDA_Minder_macht_bij_Brussel.html (05 februari 2013). En Sammy van Tuyll, 'Geef Brussel niet nog meer bevoegdheden', <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/3269898/2012/06/13/Geef-Brussel-niet-nog-meer-bevoegdheden.dhtml> (13-06-2012).
- 34 D66, *Verkiezingsprogramma Democraten '66* (1967), 2.
- 35 Interview Bob van den Bos.
- 36 Politiek en bestuur op Europese schaal kunnen bijdragen aan grip op het eigen leven daar waar krachten en belemmeringen die mensen in hun vrijheid raken zich op Europese schaal voordoen. Zie ook de paragraaf: *Wat moet Europa doen? Een permanente discussie*.
- 37 Zie voor een formulering van deze gedachte ook de bijdrage van D66-senator Joris Backer aan het ESM-debat in de Eerste Kamer (26 februari 2013): "Het Europees Semester gaat natuurlijk een stap verder dan alleen het bieden van een kader. Het heeft gevolgen voor ons beleid, maar dat heeft te maken met het feit dat het gevolgen heeft voor onze gezamenlijke munt. Het is wat dat betreft een verdere invulling van de interdependentie en de medeverantwoordelijkheid."

- 38 In de volgende paragrafen komen enkele van deze afwegingen aan de orde.
- 39 Zie ook voetnoot 35.
- 40 Thom de Graaf, bijdrage Algemene Europese Beschouwingen (16 april 2013).
- 41 Boris Dittrich, *Op weg naar nieuwe solidariteit: pamflet voor verandering, vrijheid en verantwoordelijkheid* (Den Haag, 2005) 9.
- 42 Dit punt kwam sterk naar voren in veel van de interviews die voor deze studie zijn gevoerd, onder andere verwoord door Joris Voorhoeve, Bob van den Bos en Alexander Pechtold.
- 43 Interview Bob van den Bos.
- 44 Deze gedachte stond ook steeds aan de basis van het D66 denken over bestuurlijke vernieuwing binnen Nederland.
- 45 Dit inzicht komt naar voren in een groot aantal onderzoeken naar de effecten van arbeidsmigratie in Europa; zie bijvoorbeeld SEO, *De economische bijdrage van tijdelijke arbeidsmigranten* (Amsterdam 2012) en WRR, *In betere banen: de toekomst van arbeidsmigratie in de Europese Unie* (Den Haag 2012).
- 46 Interview Bob van den Bos.
- 47 D66, *Anders Ja; Verkiezingsprogramma* (2010) 8.
- 48 *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*, 33-34. In dit verband kan bijvoorbeeld op de successen van o.a. de Europese mededingingswetgeving worden gewezen die onrechtvaardige machtsconcentratie tegengaat.
- 49 Zie ook de concrete voorstellen van D66 voor het democratischer, slagvaardiger en transparanter maken van het Europese bestuur, zoals neergelegd in het Europese Verkiezingsprogramma (2014).

- 50 In zijn veelgeprezen werk *De passage naar Europa* (2009) werkte Luuk van Middelaar het complexe, maar ook zeer vruchtbare samenspel tussen de nationale staten van Europa en de Europese instellingen uit. In hun rol als *lidstaat* namen de staten van Europa een nieuwe politieke identiteit aan, zonder hun oude op te geven.
- 51 Interview Tom de Bruijn (2 april 2013).
- 52 Jürgen Habermas, *Over de constitutie van Europa: een essay* (Zoetermeer 2012) 47-50.
- 53 ‘Check’ in de zin van ‘checks and balances.’
- 54 Gareth Davies, *A time to mourn: How I learned to stop worrying and quite like the European Union* (Amsterdam 2008). Als rede uitgesproken aan de VU Amsterdam op 26 juni 2008.
- 55 Interview Bart Snels (25 maart 2013).
- 56 Voor onze specifieke voorstellen voor de inrichting van het Europees bestuur, zie het Verkiezingsprogramma EP 2014.
- 57 Een sociaal-liberaal perspectief op subsidiariteit richt zich behalve op effectiviteit van politiek en bestuur, ook expliciet op de democratische legitimiteit hiervan. Het sociaal-liberale uitgangspunt van democratie en bestuur dicht bij mensen is terug te vinden in verschillende publicaties van D66. Zie o.a. de verkiezingsprogramma’s EP 1984 en TK 1998 en de sociaal-liberale richtingwijzer Vertrouw op de eigen kracht van mensen.
- 58 Interview Tom de Bruijn (2 april 2013).
- 59 Zie ook de sociaal-liberale richtingwijzer ‘Koester de grondrechten en gedeelde waarden.’
- 60 Zie ook de concrete voorstellen van D66 voor het democratischer, slagvaardiger en transparanter maken van het Europese bestuur, zoals neergelegd in het Europese Verkiezingsprogramma (2014).

- 61 Zie bijvoorbeeld het Appèl’66: “De bevoegdheden van het Europees parlement dienen zodanig te worden uitgebreid, dat het zich tot een volwaardig parlement zal kunnen ontwikkelen. Daartoe is het invoeren van rechtstreekse verkiezingen een gebiedende eis. Als hieraan niet wordt voldaan, dient geen medewerking te worden verleend aan de verdere opbouw van de Europese integratie”; de verkiezingsprogramma’s TK van 1977 en 1998; en het verkiezingsprogramma EP 1984: “verdere overdracht van bevoegdheden aan de Europese Gemeenschap kan slechts plaatsvinden als de democratische controle op de uitoefening daarvan is verzekerd”.
- 62 De concrete invulling van dit kader is terug te vinden in de verkiezingsprogramma’s van D66.
- 63 WRR, *Identificatie met Nederland* (Amsterdam 2007) 52.
- 64 Overigens lijkt de politieke discussie zich hier niet op toe te spitsen. Zo wordt op het ‘Europeaniseren’ van nationale culturen in de zin dat vele Europese lidstaten Engels als Europese voertaal hebben omarmd, formats voor TV programma’s uitwisselen en dezelfde media kanalen gebruiken in het publieke debat over Europa weinig acht geslagen.
- 65 Interview Joris Voorhoeve (11 maart 2013).
- 66 Larry Siedentop (2000), *Europees burgerschap*, p. 81.
- 67 Interview Gareth Davies (14 maart 2013).
- 68 Hier sluit het denken van sociaal-liberalen aan bij de politiektheoretische stroming (recentelijk vertegenwoordigd door o.a. Jürgen Habermas, maar ook eerder al bepleit door bijvoorbeeld Immanuel Kant) die stelt dat het bestaan van een natie niet een noodzakelijke voorwaarde is voor het vormgeven van een politieke structuur. De term ‘politieke gemeenschap’ kan hier worden begrepen als een groep van personen die hun gezamenlijke problemen proberen op te lossen middels een gedeelde politieke structuur.

- 69 Thom de Graaf, bijdrage Algemene Europese Beschouwingen (16 april 2013).
- 70 Leszek Kolakowski, *Wilt u achteruit naar voren gaan? Essays van een conservatief-liberaal-socialist* (Kampen 2007) 161.
- 71 Zie ook de concrete voorstellen van D66 voor het democratischer, slagvaardiger en transparanter maken van het Europese bestuur, zoals neergelegd in het Europese Verkiezingsprogramma (2014).
- 72 Gareth Davies, *A time to mourn*, 8.
- 73 WRR, *Identificatie met Nederland*, 61.
- 74 Gareth Davies, *A time to mourn*, 9.
- 75 Sinds de oprichting van D66 is dit het leidende uitgangspunt achter haar bestuurlijke agenda: de inrichting van politiek en bestuur moet het niveau van menselijke verbondenheid – dat per politieke kwestie kan verschillen – volgen.
- 76 Een Nederlandse variant op de stellingname van Gray vinden we in de publicaties van de Nederlandse jurist en publicist Thierry Baudet.
- 77 John Gray in Patrick van IJzendoorn, ‘Doormodderen geeft stinkende wonden’, *De Groene Amsterdammer* (12 september 2012).
- 78 Herman den Rijn, ‘Zonder 500 LinkedIn-connecties ben je een mislukking’, *De Groene Amsterdammer* (15 augustus 2013).
- 79 Thijs Kleinpaste, Nederland als vervlogen droom (Amsterdam 2013), 25.
- 80 Vrij naar Boris van der Ham, ‘De grenzen van vrijheid’, via: <http://www.waterlandstichting.nl/?p=artikelen&s=bekijken&id=1840>.

auteurs
Jieskje Hollander, Inge van der Leeuw, Frank van Mil

eindredactie
Mirjam Noorduijn

ontwerp
De Ontwerpvloot

druk
Ando

ISBN
9789081450737

copyright © 2014
Mr. Hans van Mierlo Stichting

D66 zegt 'JA' tegen Europa. In een wereld waar uitdagingen als veiligheid, energie, verduurzaming en immigratie grenzen overschrijden, is een slagvaardig Europa cruciaal. Niet als doel op zich, maar als middel om individuele vrijheid te garanderen in een wereld die steeds complexer wordt. Sociaal-liberalen willen vóór alles een Europa dat bijdraagt aan het beschermen en vergroten van de persoonlijke vrijheid van haar inwoners. Dit essay laat zien hoe dit Europa-ideaal van D66 goede uitgangspunten biedt om antwoorden te vinden op de complexe vraagstukken die het Europese integratieproces met zich meebrengt en zo een solide basis vormt om verder te werken aan een gezamenlijke Europese toekomst.